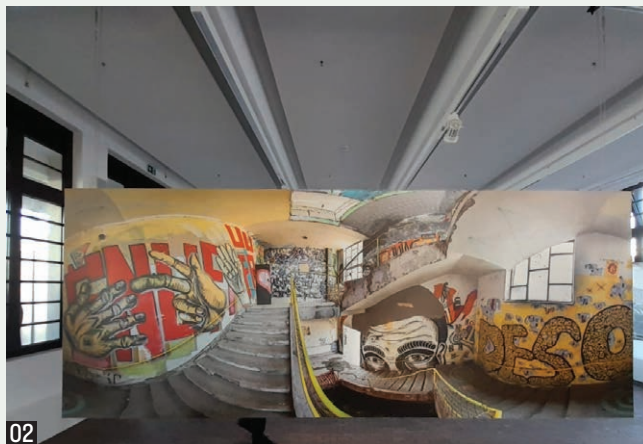

Author: Nježić, Žaklina – Schrammel, Zoltán
Affiliation: Budapest University of Technology (BME)
Title: CULTURAL MEDIATOR "FACTORY" IN LJUBLJANA
Citation: Metszet, Vol 15, No 5 (2024), pp 40-45
<https://doi.org/10.33268/Met.2024.5.4>

Received: 26 August 2024

Accepted: 17 September 2024

Published: 7 October 2024

ROG CENTRE, LJUBLJANA, SLOVENIA; ARCHITECTS:
BORIS BEŽAN, MÓNICA JUVERA (BAX Studio)

Industrial buildings often create a living heartbeat for entire urban districts, when the function no longer exists due to any factor, be it social, economic or even technical redundancy the city naturally suffers. The former industrial facility is usually demolished making way for a new concept or if undeveloped falls under the label of "rust belt" or "brown field." In Ljubljana an alternative concept has been applied, that of "Second Chance". Keep the building and find a new function, moving from industrial to social/arts function can also revitalise a broken-hearted city.

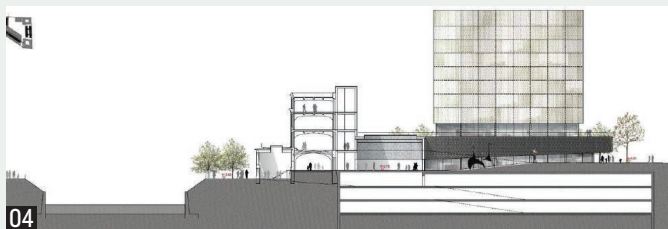
KULTÚRAKÖZVETÍTŐ „GYÁR” LJUBLJANÁBAN

ROG CENTER | LJUBLJANA, SZLOVÉNIA

—Közhely, hogy Szlovénia csodálatos adottságokkal megáldott ország, és lassan az is, ahogy népe óvja, kezeli értékeit. Ennek egyik ékes bizonyítéka, hogy 2016-ban Ljubljana nyerte el a rangos Európa Zöld Fővárosa díjat – nem érdemtelenül. Ellentétben sok rossz példával, a város a kitüntetést nem tekintette a fejlődési folyamat ünnepélyes lezárásának, hanem programjaival, beruházásaival folytatja a környezet védelmét, az épített léttér élvezhető és fenntartható fejlesztését. A meglévő infrastruktúra kezelése kritikus eleme a fejlődésnek sok szempontból, ahogy a nemzetközi építészeti irányzatok változásában is jól érzékelhető: egyre kevesebbet bontunk, egyre több a funkcióváltással megőrzött régi épület, függetlenül annak építészetkritikailag megítélt, eredeti értékeitől. Egy

átalakítás kapcsán a fenntarthatóság mérhető – és immár kötelezően mérendő – előnyei mellett érdemes kiemelni a megszokáson alapuló érzelmek szerepét is a végeredmények megítélésében. A „régizsép” ösztönös emberi hozzáállás sok szakmailag nagyra értékelt, modern épület népszerűtlenségét okozta már, amivel szemben egy rekonstrukció a hozzáadott építészeti értékeivel kevésbé látványos, de könnyebben befogadható eredményt szül(het) a használók és a környezetében élők számára. A Ljubljana központjában 2023 októberében átadott Rog Center tervezésének és végeredményének vizsgálata sok tanulságot hozott felszínre.

—A mai Rog Kulturális Központ története a 19. századra nyúlik vissza, amikortól több mint száz évig ipari

- 01 Rog kerékpár gyár 1953-ban
Fotó: Milan Pogačar, National Museum of Contemporary History, Ljubljana)
- 02 Fotókiállítás az új Rogban (Nježić Žaklina)
- 03 Fotókiállítás az új Rogban (Nježić Žaklina)
- 04 Részlet a pályázati tervből (<http://zaps.si>)
- 05 Fotókiállítás az új Rogban (Nježić Žaklina)

ÉPÍTÉS | ARCHITECT
Boris Bežan, Mónica Juvera

FOTÓ | PHOTO
Žaklina Nježić,
Schrammel Zoltán

SZERZŐ | AUTHOR
Žaklina Nježić
Schrammel Zoltán DLA

létesítményként működött. A Ljubljanica folyó partján, a város akkori szélén, 1879-ben Ivan Janesch egy keskeny elrendezésű, 120 x 8,5 méteres bőrcserző üzemét alapított. A kezdetben egyszintes tégláépületet három évvel később egy új emelettel bővítették. A gyár figyelemre méltó jellemzője volt a kimondottan nagy felületű ablaksor, ami akkoriban még nem volt megszokott az ipari építészetben. 1904-ben, majd 1923-ban a gyárat tovább bővítették vasbeton vázas szerkezettel, az eredetihez hasonlóan nagyvonalú üvegezéssel. Ez az építmény lett Ljubljana első ilyen építésű gyárépülete, amely a mai napig fennmaradt.

—Az 1940-es évek közepén a gyár áttért a Rog márkájú kerékpárok és írógépek gyártására, ami a rendszerváltásig, azaz az ország függetlenné válásáig tartott. A létesítmény 1991-ben bezárt, elsősorban a gazdasági és politikai változások miatt, mivel Szlovénia a volt Jugoszlávia alatt

működő szocialista gazdaságból független piacgazdaságra váltott át.

AUTONÓM GYÁR, ROG

—Egy kis kitérő erejéig fontos megemlíteni Ljubljana átalakulását a középkori provinciális településtől a 21. századi fővárosi rangig. Történelmileg a Rog gyár területe kulcsfontosságú összekötő helyszín volt a középkori szegmentált, céhes, majd manufaktúrális és a 19. századi iparosodó városi formák között. Az idő múlásával vegyes használatú városrészé fejlődött, ahol lakó-, kézműves és ipari funkciók együtt találhatók, majd végül a város egyik fő kapujává vált.

—Az egykor falusias képű település az ipari modernizációnak köszönhetően jelentősen fejlődött az elmúlt évszázad során. A 20. században az ikonikus építész, Jože Plečnik mély hatást gyakorolt Ljubljana építészetére,

06

- 06 Fotókiállítás az új Rogban (Nježić Žaklina)
- 07 Az épület hosszanti bővítése (Nježić Žaklina)
- 08 Az előcsarnok a tér felé (Nježić Žaklina)

07

megtervezve a város számos fontos épületét, hídját és útját. Plečnik alkotótevékenysége jelentősen hozzájárult a város fejlődéséhez és vonzerejének megteremtéséhez.

—Korán nyilvánvalóvá vált a gyár területében rejlő potenciál, hiszen a kulturális örökséggé nyilvánított belváros közelében volt, és jelentős, értékes épületállománnyal rendelkezett. Egy évtizednyi elhagyatottság és hanyatlás után Ljubljana önkormányzata 2002-ben megvásárolta a komplexumot, hogy új életet leheljen belé. A folyamatos lakossági egyeztetések eredménye az lett, hogy a létesítményt közösségi célra kell hasznosítani.

—A cél eléréséig eltelő időt az önkormányzat érdekes módszerrel fedte le: 2006-ban úgy döntött, hogy ideiglenes „helyfoglalókat” (squattereket) enged be a Rog gyár területére.

—A művellet célja az volt, hogy megelőzze a privatizációs törekvéseket és a közterületek elvesztését, miközben új kultúrpolitikát is hirdetett. Nonprofit csoportok számára biztosított terepet szabad, autonóm kulturális és társadalmi élet megteremtésére, amíg a város nem fogalmazza meg világos stratégiáját. Az autonóm csoportok kezdetben építészhallgatókból és civil aktivistákból álltak, majd egyre többféle társadalmi csoporttal bővültek.

—A komplexumban tíz év alatt különféle aktivitású terek működtek, a néhány négyzetméterestől a több százig. A volt gyár szinte minden részét használatba vették, a helyiségeket újrahásznosított tárgyakkal rendezték be, a kisebb egységek pedig művészeti stúdióként, galériaként vagy éppen edzőteremként szolgáltak, de helyet kapott egy nagyobb koncertterem és egy gördeszkapark is. A mozgalom elszánt autonómiája abban is megnyilvánult, hogy siralmas komfortkörülmények között, folyóvíz, villany és csatorna nélkül, de működött.

—A különleges kultúrház fenntartását elsősorban adományok és a szervezett rendezvények bevételei biztosították, ezáltal a használók és a látogatók az önállóan

működő Rog Központ befektetőivé, építészeivé és fenntartóivá váltak. Az „utopisztikus” közösségi elképzelésnek, amely nonprofit elvek mentén ápolja központját, otthonát, megvolt a maga kockázata, hiszen elfogadhatatlan volt egy elavult, több szempontból veszélyes épületben működni alapvető szolgáltatásokat nélkülözve. Bár a közösség látszólag nyitott volt, ismert tagokkal, azonban a sajátos környezet és az ehhez illeszkedő programok miatt mégis exkluzívá vált.

—Az informális és az autonóm tevékenységek gyakran ütköztek a területre vonatkozó önkormányzati tervekkel, ami egyre növekvő konfliktust okozott a helyszín jövőjét illetően. A használók és a városvezetés közötti közvetítői kísérletek sem jártak sikerrel, végül 2019-ben a viták a város javára zárult bírósági eljáráshoz vezettek. Két évvel az ideiglenes helyfoglalás után a Szlovén Építész Kamara meghirdette a gyár felújítására vonatkozó tervpályázati felhívását.

—A pályázat célja az volt, hogy alternatívákat mutasson az új ljubljanoi lakó-, szolgáltató- és turisztikai terek iránti keresletre, illetve teret adjon a kulturális programok, különösen a kortárs művészeti és kreatív tevékenységek számára. A felújított Rog gyárból és új épületekből álló komplexumnak mindenképpen piacképesnek kellett lennie. A beruházás és a programtervezés 60:40 arányban oszlott meg a magán- és az állami programok között. Az értékelő zsűri az első díjat a barcelonai MX – SI építészeti stúdiónak ítélte oda, Marjan Bežan mentorával a soraiban.

—A nyertes pályázat kulcsfontosságú eleme egy rendezvények számára kialakított, nagy központi tér, amely a Rog gyárépületen keresztül kapcsolódik a Petkovškovo rakparthoz, egyértelmű és jól átlátható térszervezéssel. Figyelemre méltó kiegészítés a régi gyár északi oldalán található hosszú lábazati tömeg, amely a központi közösségi tereket köti össze, illetve egy magas aula segítségével

08

teszi elérhetővé az összes új tervezett funkciót. A külső folyosók kialakításának köszönhetően feleslegessé vált a meglévő függőleges közlekedőtorony.

—A 2008-ban nyertes projekt a gazdasági világválság miatt nem valósult meg. A gazdasági visszaesés jelentősen akadályozta a finanszírozást, és számos járulékos beruházást is késleltetett.

A „MÁSODIK ESÉLY” PROJEKT

—A 2008-as gazdasági válságot követően Ljubljana városa benevezett az EU „Második esély” projektjébe, hogy megmérse a helyszínre kidolgozott terveit. Az eltelt idő alatt meghatározták a leendő kulturális központ elsődleges rendeltetését. A projekt ezután az új kulturális intézmény funkcionális és szervezeti felépítésének fejlesztésére összpontosított.

—Több mint 300 érdekelt fél vett részt ebben a munkában, ami alapján létrehozták a Rog Center új vízióját. Az új „RogLab” kísérleti elképzelést több mint 6000 potenciális használó és partner elemezte és finomította 2012-től kezdődően..

—A közös munka alapján Ljubljana városa folyamatosan fejlesztette a terveit, mielőtt 2019-ben 40 érdekelt fél általi felülvizsgálatra hivatalosan is benyújtotta a végleges anyagot, mint „Center Rog Creative Hub”.

—A gazdasági válság kivitelezhetetlenné tette az elképzelt sűrű városi teret a többcéltű épületekkel, így 2013-ra a beruházást a fő ipari épület közfinanszírozott, kulturális örökségként való megőrzésére redukálták. Az ideiglenes használók által elfoglalt létesítményeket rossz állapotuk miatt és a tervek megvalósíthatósága érdekében elbontották.

—Városképi szempontból jelentős lépés volt a belvárost és a létesítményt összekötő Trubarjeva utca felújítása. Végül 2021-ben kezdődtek meg a kivitelezési munkák a BAX Studio és Boris Bežan vezető építész tervei alapján.

05

—A főépületben az építészek megőrizték az ipari örökség kulcsfontosságú elemét képző látható tartószerkezetet, amely Ljubljana egyik első vázas vasbetonszerkezete.

—A tartószerkezeti mérnökök a hosszirányú tér közepén egy teljes magasságú falat terveztek, ami ellehetetlenítette volna az eredeti térszervezést, de az építészek alternatív javaslatot dolgoztak ki: egy három emeleten átívelő kettős keretszerkezetet, amely megakadályozza, hogy földrengéskor az épület a folyóba omoljon. A mérnökök végül elfogadták ezt a megoldást, így megmenekült az épület 120 méteres keskeny, eredeti formája.

—Az új északi szárnyba olyan kiszolgálóterületeket helyeztek át, mint a közlekedők, WC-k, lépcsőházak, műszaki helyiségek, gépészeti terek.

—A tervezett kialakításban a Ljubljana folyó felőli bővítés új földszintje megnyílik a korábban vak homlokzattal kísért folyóparti sétányra (Petkovškovo rakpart), ahol most műhelyek, üzletek és éttermek találhatók. A felső szinten nagy városi terasz alakult ki a melléképület tetején, összekötve az új csarnokot és a könyvtárat a folyóval. Az új városi térkapcsolatok sokat emeltek a környezet értékén.

—A megvalósult tervezési program nagy része a RogLab projekten keresztül végzett elemzés eredménye, ami sikeresnek bizonyult és több díjat is kapott. A Center Rogban ma kilenc üzlet, tizenkilenc projektstúdió és öt apartman található, valamint itt kapott helyet a Ljubljana Városi Könyvtár új fiókja, a Rog Könyvtár, egy nagy kiállítási és rendezvényterem, egy komplex vendéglátó egység, valamint számos, helyi terméket árusító üzlet.

—A Rog elfoglalása minden volt, csak nem békés folyamat. Amikor 2016-ban az önkormányzat azt kérte, hogy a jelenlegi használók hagyják el a helyiségeket, tiltakozások alakultak ki, amelyek a város távolabbi részeire is áterjedtek, jelentős hatást gyakorolva Ljubljana élénk alternatív művészeti életére. A vélelmezett

07

08

09

06

- 09 A térre néző homlokzat a transzparens bővítménnyel (Nježić Žaklina)
- 10 Élet a Rogban (Nježić Žaklina)
- 11 Funkcionális térfelosztás (Nježić Žaklina)
- 12 A régi épületszárny folyó felőli oldala (Nježić Žaklina)

dzsentrifikáció elleni tiltakozások a megnyitásig és még utána is folytatódtak.

—A RogLab projekt ugyanakkor tágabb területtel foglalkozott, az egész városi közösség hosszú távú céljaira fókuszálva, nem csak az ideiglenes „helyfoglalókra”. Meta Štular, a RogLab egykori vezetője, ma a Center Rog stratégiai fejlesztési és programigazgatója kulcsfontosságúnak tartja a helyi közösség és az érdekcsoportok bevonását az ipari örökség revitalizációjának tervezésébe, de felhívta a figyelmet arra is, hogy a helyi lakosságot gyakran jobban foglalkoztatják a projekt életükre gyakorolt azonnali hatásai, mintsem a nagyobb közös távlati célok.

—Kétségtelen, hogy a Rog gyár átmeneti időszakában lényegesen nagyobb alapterület jutott az autonóm tevékenységekre, hiszen a teljes eredeti túlsúfolt épületállomány rendelkezésre állt.

—A jelenlegi Rog Központban csak az eredeti gyárépület maradt meg, az északi oldalra pedig egy melléképület került. Ez a kiegészítés az egyetlen teljesen nyilvános rész a látogatók számára, kiszolgálva a régi gyár tereit. Rendszeresen ad otthont találkozóknak, népszerű művészeti piacoknak, kiállításoknak.

—A felújított épület jelentős része viszont csak belépővel látogatható, beleértve az egyéni és közösségi műhelyeket, valamint a lakásokat is. Bár ez a megközelítés kirekesztőnek tűnhet, ugyanakkor számos előnyt is ad a korábbi szabad(os) használattal szemben. Először is, ellenőrzött, biztonságos munkakörnyezetet nyújt képzett kézművesek irányítása mellett, másodsor pedig a tagdíj az autonóm használat időszakában gyűjtött közösségi adományokat helyettesíti. A befizetett díjért a felhasználók gyakorlati

ismeretekre tesznek szert, fejlesztik önmagukat, valamint támogatják a kreatív központ működését.

—A központ lakó-műtermeket is kínál, amelyeket nemzetközi nyilvános pályázat nyomán lehet megszerezni. A kiválasztott művészek teljes támogatást kapnak a programon keresztül, és tevékenységükkel a kreatív központ nemzetközi elismertségét növelik.

—Fontos megemlíteni, hogy az az alternatív autonóm közösség, amely 13 évet töltött a mozgalma létrehozásával és formálásával a jelenlegi központ helyén, szintén hozzájárult a Rog újjáélesztéséhez és elismertségéhez, noha a jelentősen lecsökkent nyilvános területtel rendelkező központ ma már más arculatot közvetít. A 2023. novemberi megnyitása óta számos közösségi eseménynek helyt adó új kreatív központnak azonban időre van szüksége a fejlődéshez, küldetésének beteljesítéséhez.

—Az egyik új kezdeményezés nyomán a helyi lakosok közösségi gyümölcsöst telepítenek, a másik alapján tértájszínt kiállításokat, workshopokat, társasági rendezvényeket szerveznek, mindezekkel az összetartozás érzését erősítve. Az eseményekből jól látható, hogy egy építészeti elismert projekt működésének egyetemes sikeréhez számtalan út vezet, sok résztvevővel, eltökélte, világos közösségi célokkal. A Center Rog építészeti élményeit a helyszínen lehet megtapasztalni, de valódi értékeit a használatban kell megélni, közösségformáló, kultúra-közvetítő küldetésében, amellyel tovább erősíti a szlovén főváros Jože Plečnik formálta markáns identitását.

ÉPÍTÉSZET: Boris Bežan, Mónica Juvera (BAX Studio) | (NYERTES PÁLYÁZAT: Boris Bežan, Mara Partida és Hector Mendoza, MENTOR: Marjan Bežan) | BELSŐÉPÍTÉSZET: BAX Studio | TÁJTERVEZŐ: Bruto | KIVITELEZŐ FŐVÁLLALKOZÓ: Makro 5 gradnje | TARTÓSZERKEZET: MKE d.o.o. | VILÁGÍTÁS: Intralighting | ÉPÜLETGÉPÉSZET: Nom biro d.o.o. | MÉRNÖKI MUNKÁK: Elea iC d.o.o. | TECHNOLÓGIA: Propriuma d.o.o. | KONZULENS: Center Rog, javni zavod | MŰEMLÉKVÉDELEM: ZVKDS

IRODALOM / REFERENCES

- Dimitrovska-Andrews, Kaliopa - Watson, Georgina Butina: „City urban design in a free market economy: The case of Ljubljana, Slovenia”, *Urban Design International*, Issue 6 (2001), pp 143-155.
- Grafenauer, Petja - Tepina, Daša: „Art and Rebellion: The Struggle for Freedom and Autonomy at the Ljubljana 2020/2021 Protests”, *Third Text*, Vol 36, No 5 (2022), pp 409-428.
- Siegrist, Nathan: „A Tale of Two Squats: Gentrification and Urban Movements in Contemporary Ljubljana”, *Urban Matters*, 2023.
- Ifko, Sonja: „Slovenian industrial heritage-complexity of meanings, their preservation and regeneration”, *Docomomo Journal*, Issue 59 (2018), pp 60-67.
- Ehrlich, Kornelia: „Conflicting visions of urban regeneration in a new political and economic order: The example of the former bicycle factory Rog in Ljubljana, Slovenia”, *Anthropological Journal of European Cultures*, Vol 21, No 2 (2012), pp 68-88.
- Gatouillat, Marius - Nikšič, Matej: „The culture of urban space occupation in Ljubljana or how do the citizens appropriate the city through bottom-up approaches”, *Theory and Practice of Spatial Planning*, Issue 11 (2023), pp 56-65.
- Štular, Meta: „Rog Around the Clock, Serving Communities”, *Arts Management Quarterly*, Issue 136 (April 2021), pp 20-28.
- Bán, Dávid: „A zöld főváros - Ljubljana”, *Építészfórum*, 2018-05-30, hozzáférhető: <<https://epiteszforum.hu/a-zold-fovaros-ljubljana>> [utolsó belépés: 2024-09-16].
- Biodiversity - Information System for Europe / Green Infrastructure - Slovenia [honlap], hozzáférhető: <<https://biodiversity.europa.eu/countries/slovenia/green-infrastructure>> [utolsó belépés: 2024-09-16].
- Open House Slovenia 2023 / Rog Centre Creative Hub [honlap], hozzáférhető: <<https://odprtehiseslovenije.org/en/objekt/rog-centre-creative-hub/>> [utolsó belépés: 2024-09-16].
- Ware-Nagy, Orsolya: „A visszakapott városi tér - Új galéria és kazamaták, új bástya, Bécsújhely”, *Metszet*, Vol 15, No 1 (2024), pp 36-41, DOI: <<https://doi.org/10.33268/Met.2024.1.5>>.
- Matevž, Granda: „Boris Bežan: Arhitekt prenove tovarne Rog”, *Outsider* [online], 2021-02-11, hozzáférhető: <<https://outsider.si/boris-bezan-arhitekt-prenove-tovarne-rog/>> [utolsó belépés: 2024-09-16].
- Trobec, Anja - Turnšek, Gregor: „Studio BAX: Človek lahko sanja majhne ali velike sanje, na koncu je napor enak”, *Outsider*, Issue 35 (2023), hozzáférhető: <<https://outsider.si/studio-bax-intervju/>> [utolsó belépés: 2024-09-16].